

П. НЕЙМЕТ

**Образование пограничной области Боржавы.
Проблемы археологии и древней истории угров. М., 1972.**

У збірнику, присвяченому археології і стародавній історії угрів, вміщено статтю угорсько-го вченого з м. Ніредьхази Петра Неймета про утворення прикордонної області Боржави. Автор порушив у ній питання, пов'язані з подіями, що відбувалися на території нинішньої Закарпатської області УРСР у часи, відомі в угорській історіографії як період «завоювання угорцями батьківщини». У зв'язку з цим у нас є ряд зауважень щодо трактування певних моментів.

Уже сама назва статті потребує уточнення. По-перше, вважаємо, що автор невдало вжив сучасний термін «область» замість «комітат»*. Це поняття точніше передає дух епохи (до речі, у тексті всюди йдеться про комітат). По-друге, існування такої «області», як Боржава у X—XI ст., у поданих П. Нейметом кордонах (рис. 1) не відповідає історичній дійсності.

Для визначення меж цього комітату автор, як він сам зазначає, використав історичну географію Д. Дьерфі та угорський літопис «Геста Гунгарорум» Аноніма¹. Згідно з цими джерелами він пише, що комітат Боржава існував у X—XIII ст. в північно-східній частині Карпатського басейну. На північному сході кордон країни проходив по горах Хавашок (Бекиди), а на північному заході по річках Латориця і Стара. Між Чопом і Вашарошнаменем він простягався на західний берег Тиси, включаючи сучасний Верхній Саболч. Над Оросі (сучасне с. Оросієве Берегівського району) східною межею була річка Боржава до Ілошви (нині райцентр Іршава) і Вілке (селище Вілок Виноградівського району), де кордон переходив на лівий берег ріки і далі сягав до фортеці Баранка.

Таке визначення кордонів комітату Боржава не викликало б заперечення, якби йшлося пронаймні про кінець XIII — початок XIV ст., а не X—XII ст., коли Закарпаття перебувало під політичним впливом Давньоруської держави. Варто нагадати, що Д. Дьерфі у вказаній праці, окреслюючи межі цього комітату, мав на увазі не X—XII ст., як пише П. Неймет, а XIII ст. Наводимо його слова: «Для визначення кордонів комітату Боржава у XIII ст. ми можемо використати дані про належність сіл до боржавського замку і боржавського деканату»². Територія комітату, в яку були включені Верхній Саболч і майбутній комітат Берег, збігалася з територією деканату (archidiaconus) Боржава. У папському списку, складеному між 1332 і 1337 рр., який, на думку П. Неймета, допомагає з'ясувати ці кордони, названо лише два села, розташованих у межах нинішнього Берегівського району: Дароц (зараз с. Дравці), Лорантхаза (с. Бакта). В іншому джерелі вказуються такі села і феодальні вотчини: Бадало, Боржава, Бакта, Цибік, Галабор, Мужієво³. Як бачимо, документи до XIV ст. не згадують жодного села, розташованого північніше Мужієва.

Отже, окреслені П. Нейметом північні межі комітату Боржава, які нібито у X—XIII ст. доходили до перевалів Карпат, не підтверджені писемними джерелами. Немає також археологічних свідчень на користь зазначених кордонів.

Першим центром комітату Боржава, як вважають Д. Дьерфі і П. Неймет, була Кішварда у Верхньому Саболчі. За панування короля Іштвана I центр перенесли у Боржаву, розташовану при злитті рік Тиси і Боржави. Тоді нібито було споруджено земляне городище, яке стало прикордонною фортецею «для захисту шляхів, що вели з країни»⁴. Таким чином, дослідники гадають, що Боржавське городище угорці побудували за часів Іштвана I (998—1038). Проте археологічні матеріали суперечать такому твердженню. Як показують факти, це городище належало слов'янському населенню Верхнього Потисся, що припинило своє існування з приходом угорців у Тисо-Дунайський басейн наприкінці IX ст.

П. Неймет, необізнаний з археологічними даними, здобутими під час розвідувальних розкопок на Боржавському городищі М. Ю. Смішком, П. О. Раппопортом і автором рецензії, висловлює сумнів щодо слов'янської належності пам'ятки й датування, запропонованого

* Комітат — адміністративна і територіальна одиниця, введена за часу утворення Угорської ранньфеодальної держави.

¹ György György. Az Árpádkori Magyarország Történeti földrajza. Budapest, 1963; A magyarok tetteiről (Gesta Hungarorum). Budapest, 1860

² A. Mező, F. Németh. Szabolcs — Szatmár megye történeti-etimológiai helység-névtár. Nyíredyhaza, 1972, стр. 9.

³ Там же, стр. 6.

⁴ A. Mező, F. Németh. Вказ. праця, стр. 207.

чами. Він закидає дослідникам повторення помилки деяких сучасних істориків, що використовують «Геста Гунгарорум» Аноніма для датування археологічного матеріалу. Принагідно можемо заповнити П. Неймета, що хронологія керамічних знахідок з Боржавського городища нами була визначена на підставі численних аналогій та шляхом аналізу східнослов'янської кераміки Верхнього Потисся. Зрештою, немає нічого хибного, коли ці висновки збігаються з вказівками писемних джерел. П. Неймету добре відомо, що багато даних у «Геста Гунгарорум», які стосуються так званого періоду «завоювання угорцями батьківщини», окремі історики вважали вигадками автора, але тепер вони дедалі більше і більше обґрунтовуються археологічними та писемними свідченнями. Якщо погодитися з думкою П. Неймета про спорудження Боржавського та Земплинського земляних городищ з метою захисту угорської держави на півночі й північному сході при королі Іштвані I, то виникає питання, чому автор рецензованої статті розширює кордони Угорської ранньофеодальної держави у X ст., в тому числі й межі комітату до вододілу Карпат. Адже прикордонні фортеці Боржава, Земплин, Саболч були розташовані на відстані 130—150 км південніше Карпатських перевалів.

У П. Неймета свій погляд на будівництво городищ у Верхньому Потиссі. Він вважає, ніби тут їх споруджували лише угорці. Проте слід зауважити, що земляні городища будували різні племена, а найбільш характерними вони стали для осліх слів'ян-землеробів, змушених постійно піклуватися про оборону селищ відкритого типу від спустошливих нападів кочівників. Слов'янські племена Верхнього Потисся також споруджували аналогічні городища, до яких належали Ужгородське, Боржавське, Земплинське та ряд інших.

Прикро, що П. Неймет у рецензованій статті відстоює хибні концепції колишніх угорських буржуазних істориків про «незаселеність», «пустинність» краю або (рідше) заселення його слов'янськими племенами у період «завоювання угорцями батьківщини». Немає потреби роз'яснювати, чим інтересам відповідали ці ідеї і чому вони стали панівними в угорській буржуазній історіографії. На жаль, П. Неймет не лише приймає, а й захищає етимологію слова «Боржава», дану І. Меліхом у 30-х роках ХХ ст. На думку останнього, цей топонім і гідронім походить від угорського особового імені «Борш» з додаванням слов'янського суфікса —*ava*, що означає належність Боршу, угорському племінному вождю. Ми не маємо наміру відновлювати полеміку щодо такої етимологічної спроби, але принагідно зазначимо, що у «Повісті времінних літ» вживається слово «борзий» (швидкий)⁵. За свій «борзий» (швидкий) характер гірська річка й дістала назву «Бор(з)жава». А городище, споруджене при її впадінні у Тису, назвали Боржавським. Нині в цій місцевості розташоване с. Вари, що у перекладі з угорської мови означає «град», фортецю.

Не можна поминути також питання про слов'янські пам'ятки, які на Закарпатті, в тому числі й в межах комітату Боржава, передували угорським племенам, принаймні, на два століття. П. Неймет, за далеко неповними даними, робить висновок, що на території комітату у період «завоювання угорцями батьківщини» слов'яни були нечисленні. Однак недостатня дослідженість краю ще не може свідчити про його безладність. З розгортанням археологічних розвідок, зокрема на території колишнього Березького комітату, лише за останні роки відкрито ряд слов'янських поселень — у Берегові, Чопівцях, Мочолі, В. Бакті, Петрові, Квасові, Дякові, Дрисині та ін. Безперечно, кількість їх щорічно зростатиме у ході дальших археологічних досліджень.

П. Неймет безпідставно ревізує слов'янську належність пам'яток VIII—IX ст., досліджених на Закарпатті в роки Радянської влади. Маються на увазі такі відомі пам'ятки, як курганний могильник з тропосаленням в Червеновому та Зняцевому, поселення в Червеновому, Зняцевому-Драгині, Ужгороді на Радванці та ін. З цього приводу автор рецензованої статті пише: «...однак наявні результати відкриттів ще не дають можливості точно визначити етнічну (аварську або слов'янську) належність»⁶. Звертаючись до фактів, нагадаємо, що на території Закарпатської області нині відомо понад 40 слов'янських пам'яток, а ось аварських не виявлено. Коментарі тут зайві.

В угорській історіографії вже раніше укоренилася думка про те, що у XI—XIII ст. у Верхньому Потиссі проживала незначна кількість руського населення. На цій позиції зараз стоять Д. Дьєрфі і П. Неймет. Згадки у писемних джерелах про «Dux Ruizogum», «Duces Russogum», як гадає Д. Дьєрфі, пов'язані не з особою князя руського, а з особою начальника королівської армії, королівських драбантів (*dux exercitus hegus*). У цьому плані викликають заперечення наведені нижче висновки. «Вірогідно, — пише П. Неймет, цитуючи Д. Дьєрфі, — що драбантом Гейзи і Іштвана була така сама варязько-руська дружина, як у Києві або Візантії»⁷. Важко зрозуміти, що саме має на увазі Д. Дьєрфі — чи організацію драбантів на зразок варязьких, чи справді визнає існування якоїсь міфічної «варязько-руської» дружини, яка була на службі в угорських королів.

П. Неймет йде ще далі, силкуючись підтвердити висновок Д. Дьєрфі археологічними даними. З цією метою він залуцає ряд знахідок: дископодібну шийну прикрасу (гривну), прикрашену чорною бронзовою пряжкою і сокирку з Саболчверешмарт-Селерда. меч з двогострим клинком (один з них має на вершні у вигляді голови птаха), причому аналогії їм П. Неймет наводить з матеріалів східнослов'янських земель. Це в основному датовані IX—XI ст. предмети, які належать до випадкових знахідок. Найбільш вагомим доказом існування

⁵ Повесть временных лет, ч. I. Под редакцией В. П. Андриановой-Перетц. М.—Л., 1950, стор. 48, 96.

⁶ А. М е г о б, Р. Н е й м е т. Вказ. праця, стор. 216.

⁷ Т а м ж е, стор. 217.

«русько-варязької» дружини, як вважають зазначені дослідники, а також І. Діенеш, є багате поховання воїна з Бестерець-Дялаптаня, супроводжуване золотими підвісками, сидлом з інкрустованими сріблом стременами і вудилом, мечем з двогострим клинком і п'ятьма наконечниками стріл.

Однак перелічені речі не підтверджують, а навпаки спростовують думку про належність їх «русько-варязьким» воїнам. Ці й інші пам'ятки — поселення, городища, могильники — були залишені місцевим східнослов'янським населенням, яке проживало тут задовго до приходу угорців. Найявніші у Верхньому Потиссі городища — князівських адміністративно-політичних і військових центрів, поховань озброєних воїнів (типу Бестерець-Дялаптаня) свідчать не про службу тимчасових дружинників, а про існування розвинутої слов'янської ранньофеодальної державності з князівською владою і озброєними загонами. Нашу думку підтверджує і той факт, що аналогічних поховань озброєних воїнів не виявлено ні у центральній, ні в південній, ні у західній Угорщині.

Безперечно, даліші археологічні дослідження у Верхньому Потиссі, як на території УНР, Східної Словаччини, так і на Закарпатті виявлять нові джерела, що допоможуть з'ясувати дискусійні питання.

С. І. Пеняк